

Kupiškėnų ir uteniškių paribio šnektų fonetinė kaita XXI a.: Vabalniūko, Dažiškių ir Salāmiesčio punktų atvejais

ASTA BALČIŪNIENĖ

Klaipėdos universitetas, Humanitarinių ir ugdymo mokslų fakultetas, Baltų filologijos katedra, S. Nėries g. 5, LT-92225 Klaipėda
El. paštas balciuniene.asta@inbox.lt

REGINA RINKAUSKIENĖ

Lietuvos edukologijos universitetas, Lietuvių kalbotyros ir didaktikos katedra, T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
El. paštas regina.rinkauskiene@leu.lt

VIOLETA MEILIŪNAITĖ

Lietuvių kalbos institutas, Geolingvistikos centras, P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
El. paštas violeta.meiliunaite@ki.lt

Straipsnyje aptariama paribinių rytų aukštaičių punktų – Vabalniūko, Dažiškių ir Salāmiesčio – dabartinė situacija, t. y. koks fiksuotinas tarpusavio šnektų (horizontalieji santykiai) ir bendrinės kalbos (vertikalieji santykiai) fonetikos sąveikos rezultatas XXI a. rytų aukštaičių kupiškėnų ir uteniškių paribio šnektose. Analizuojamas gretutinių patarmių – uteniškių ir kupiškėnų – supanašėjimo lygis, patarmių ribų mažėjimas / didėjimas ar „persidengimas“. Tyrimas (1) rodo, kad šių paribio plotų kalbinių ypatybių raida tiesiogiai priklauso ne nuo kalbinių, o nuo socialinių priežasčių. Stipresni ryšiai su rytine dalimi stiprina uteniškių patarbei būdingesnių ypatybių radimąsi, o sociokultūrinių ryšių plėtojimas į vakarus lemia stipresnę panevėžiškių bruožų plėtrą.

Raktažodžiai: rytų aukštaičių patarmė, uteniškiai, kupiškėnai, panevėžiškiai, paribio šnektos, horizontalieji ir vertikalieji santykiai, stebimasis laikas, fonetinė šnektų kaita

ĮVADAS

Rytų aukštaičių kupiškėnų ir uteniškių patarmės yra gretiminės, nes jų teritorija susiekia, be to, svarbu pabrėžti, kad kupiškėnų patarmė yra tarsi „įsiterpusi“ į uteniškių plotą (žr. 1 pav.). Šie geografiniai ir lingvistiniai duomenys rodo, kad patarmės yra susijusios kilmės, istorijos, socialiniu, kultūriniu bei kitais aspektais. Intensyvūs tarpusavio

(1) Tyrimas atliktas vykdant VLKK finansuojamą projektą „Kupiškėnų, panevėžiškių ir uteniškių paribio šnektos XXI a.: kalbų kontaktų aspektas“ (2015 m. vasario 4 d. Nr. 4–4 / 2015).

santykiai didžiausią įtaką daro paribio šnektoms. Nors minėtų patarmių ribos ir skyrimo principai yra jau seniai nustatyti [3, 51; 16, 58–59; 7, 139–147; 20, 11–17], išsamiai ištirtos fonetinės ypatybės [21, 90–99; 19, 302–308; 15; 2; 13 ir kt.], vis dėlto esama nemažai paribio šnektų, kurių dabartinė kalbinė situacija turi būti ištirta išsamiau. Tai lemia keletas priežasčių. Pirma, esama klasifikacinių nesutapimų, t. y. kai kurių rytų aukštaičių tarminių punktų / vietovių priskyrimas konkrečiai patarimei nesutampa, pvz.: Subačiaus, Šaltėnių, Vabalniūko ir kt. Tokie neatitikimai galimi, nes dar A. Salys teigė, kad „visas tarminis <...> skirstymas tėra sutartinis dalykas“ [17, 133]. Kita vertus, galima pritarti L. Geržotaitėi, kad „<...> iki šiol lietuvių dialektologijoje nėra atlikta išsamių lietuvių tarmių klasifikacijos raidos visumą analizuojančių ir ją kartografiškai parodančių tyrimų“ [6, 5]. Antra, kartografiškai vis dar neatspindimi paribio šnektų plotai, kurie pagal fiksuojamas fonetines ypatybes gali būti skiriami ir vienai, ir kitai patarimei. Žemėlapiuose ir tarminiuose tyrimuose gana menkai fiksuojamos ir aprašomos kitų patarmių bei kalbų salos (2), esančios lietuvių patarmių plote (3). Kalbinių ir tarminių kontaktų daugelyje didesnių rytų aukštaičių patarmių punktų yra buvę ar yra (pvz., Vabalninkė gyvena žemaičių, o iki Antrojo pasaulinio karo buvo gausi žydų diaspora). Trečia, nors XXI a. atliktas geolingvistinis tyrimas atskleidžia intensyviai vykstantį rytų aukštaičių patarmių supanašėjimą, pateikia daug išsamesnį ir tikslesnį patarmių ploto vaizdą, atspindintį ir nelietuviškas saleles, žymimi nykstantys ir / ar sunykę tarminiai punktai [14], tačiau, vykstant gana intensyviai emigracijai, taip pat intensyviai kinta ir šnektos. Todėl reikalingas dar tikslesnis XXI a. uteniškių ir kupiškėnų paribio šnektų tyrimas, siekiant nustatyti dabartinę šnektų fonetinę situaciją, įvertinti fonetinės raidos tendencijas bei (e)migracijos įtaką patarmių riboms. Kaip teigia Gadameris, „buvimas, kuris gali būti suprastas, yra kalba“ [8, xiv] (4). Taigi šnektų tyrimas gali atskleisti ir regiono ekonominius bei socialinius procesus.

Šio tyrimo **tikslas** – stebimuoju laiku ištirti, koks tarpusavio šnektų (horizontalieji santykiai) ir bendrinės kalbos (5) (vertikalieji santykiai) fonetikos sąveikos rezultatas XXI a. fiksuotinas rytų aukštaičių kupiškėnų ir uteniškių paribio šnektose. Siekiama išsiaiškinti patarmių supanašėjimo lygį, nustatyti patarmių ribų mažėjimą / didėjimą ar „persidengimą“.

Tikslui pasiekti iškelti šie **uždaviniai**:

1. Aptarti Vabalniūko (142), Dašiškių (172) bei Salāmiesčio (143) tarminių punktų istorinius, geografinius ir kalbinius aspektus.

2. Išanalizuoti uteniškių ir kupiškėnų patarmių pagrindinių fonetinių (vokalizmo) ypatybių stabilumo lygį tiriamosiose šnektose.

3. Verifikuoti tarminių punktų ribas bei tarminę priklausomybę.

Tyrimo **objektas** yra trijų tarminių punktų: Vabalniūko (142), Dašiškių (172) bei Salāmiesčio (143) – šnektos.

(2) Kalbos ir patarmės *salos* terminas aptartas ir patikslintas V. Kardelio [10; prieiga per internetą: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/56/60>].

(3) Žinoma, jau esama tyrimų, kuriuose siekiama kuo tiksliau atskleisti tam tikrų patarmių sociolingvistinę situaciją [9, 233–243; prieiga per internetą: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/975/901>], tačiau kupiškėnų ir uteniškių patarmių plotai šiuo aspektu tirti labai fragmentiškai.

(4) “Being, that can be understood, is language” (cit. iš [8]).

(5) Toliau tekste b. k.

Du iš šių punktų (Vabalniūkas ir Dařšiškiai), remiantis dabartiniu lietuvių tarmių žemėlapiu, skirtini uteniškiams, o Salāmiestis priklauso kupiškėnų patarmei (žr. 1 pav.). Vis dėlto šių punktų skyrimą būtina verifikuoti, nes net dviejų punktų (Vabalniūko ir Dařšiškių) tarminė priklausomybė lietuvių kalbininkų darbuose nesutampa.

METODAI IR METODOLOGIJA

Tyrimas remiasi geolingvistikos ir sociolingvistikos metodais ir teorinėmis prielaidomis, nes siekiama ne tik aprašyti dabartinę paribio šnektų fonetiką, bet ir įvertinti kalbos kaitos ir gyvybingumo lygį, nustatyti prognostinius šnektų modelius. „Geolingvistika yra tarpdisciplininis laukas, kuris dažnai apima kalbos žemėlapiuose fiksuojamus erdvinius kalbos vietas ar procesų rezultatų modelius, atskleidžiančius kalbos kaitą“ (6). Taigi vertinami ne tik kalbiniai, bet ir sociologiniai ir istoriniai aspektai, siekiant atskleisti kuo išsamesnį tiriamųjų punktų kalbinį „vaizdą“. Tiriant šnektų fonetines ypatybes, siekiama išsiaiškinti stabiliąsias ir nestabiliąsias ypatybes, nustatyti kitų šnektų ir bendrinės kalbos poveikio lygį.

Medžiaga rinkta 2015–2016 m. dialektologinių ekspedicijų metu. Pagrindinis metodas yra kokybinis interviu. Taikyti dviejų tipų interviu: 1) struktūruotas [4, 210–212], siekiant užfiksuoti pagrindinius asmens sociologinius duomenis (7), ir pusiau struktūruotas interviu, kai su pateikėju kalbama neformaliai (spontaninis kalbėjimas), tačiau siekiama išsiaiškinti jo kalbines nuostatas, bendruomenės gyvenimo ypatumus, tradicijas ir kt. Norint objektyvizuoti informaciją, taikyti šie kriterijai:

a) iš kiekvieno punkto ne mažiau kaip 6 vietiniai pateikėjai (ne mažiau kaip 10 val. įrašų);

b) medžiaga rinkta iš dviejų amžiaus grupių (2–4 vyresniosios kartos (nuo 50 m.); 1–2 vidurinės (30–49 m.) kartos pateikėjų;

c) šiam tyrimui pasirinkti pateikėjai, manantys, jog moka kalbėti tarmiškai (uteniškių ar kupiškėnų patarmėmis).

Siekta medžiagą rinkti ir iš 1–2 jaunesniosios (iki 30 m.) kartos pateikėjų, bet to padaryti kol kas nepavyko, nes neatsirado šios kartos atstovų, kurie sutiktų, jog jų kalba būtų įrašyta. Daugelis atsisakė bendrauti, motyvuodami, kad tarmiškai nekalba ir nenori, kad jų kalba būtų įrašyta. Beje, nemažai net ir vyresniosios ir vidurinės kartos atstovų nesutiko bendradarbiauti. Taip pat pastebėta, kad žmonės įkalbėti, jog jų kalba būtų įrašyta, būna paprasčiau, kai dėl susitikimo iš anksto susitaria tos vietovės administracijos, kultūros ar švietimo darbuotojas (8) ir / ar patys kartu ateina su kalbininku į pateikėjo namus ar net suorganizuoja susitikimo vietą (9).

(6) “Geolinguistics is an interdisciplinary field that often incorporates language maps depicting spatial patterns of language location or the results of processes that lead to language change” (cit. iš Hoch, S.; Hayes, J. J. *Geolinguistics: The Incorporation of Geographic Information Systems and Science. The Geographical Bulletin* 2010, 51(1), p. 23–36).

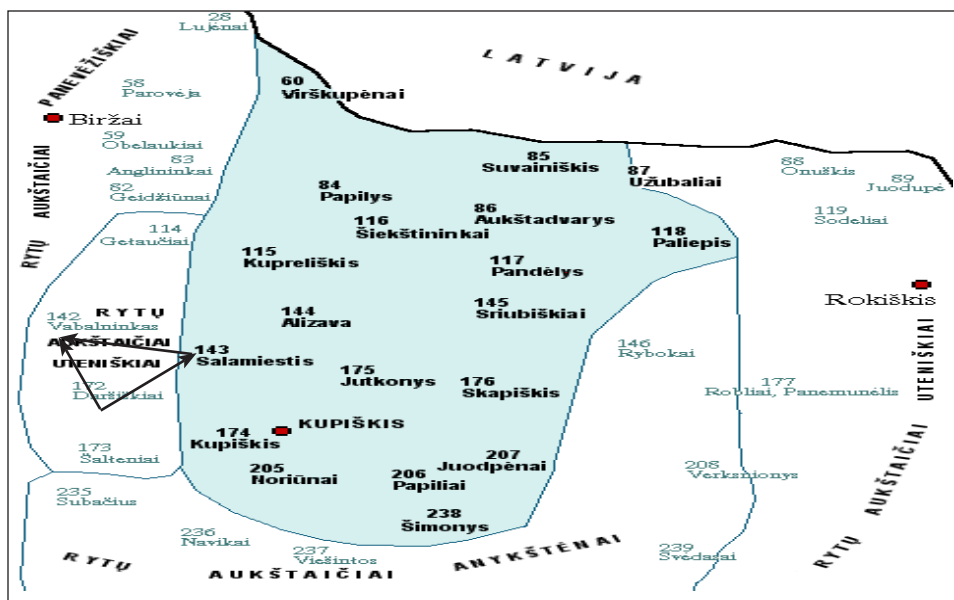
(7) Klausimynas parengtas remiantis D. Mikulėnienės ir V. Meiliūnaitės sudarytoje kolektyvinėje monografijoje [14] pristatyta metodika.

(8) Nuoširdžiai dėkojame Vabalniūko seniūnijos ir Kultūros namų darbuotojams, Antašavos mokyklos direktorei Valdai Tilienei bei pavaduotojai Virginijai Vanagienei ir Salāmiestio kultūros namų darbuotojui Almantui Totoriui, padėjusiems suorganizuoti dialektologines ekspedicijas.

(9) Pavyzdžiui, Vabalniūke su pateikėjais susitikimas buvo suorganizuotas Kultūros namuose.

1. Geografinė ir istorinė punktų panorama

1.1. Geografinė padėtis. Tiriamieji punktai yra Šiaurės rytų Lietuvoje, vienas nuo kito nutolę apie 9–14 km spinduliu (žr. 1, 2 pav.). Didžiausias iš šių tarminių punktų yra Vabalniūkas – miestas Biržų rajone, mažiausias – Dařiškių kaimas, kuriame yra tik apie 10–14 sodybų.

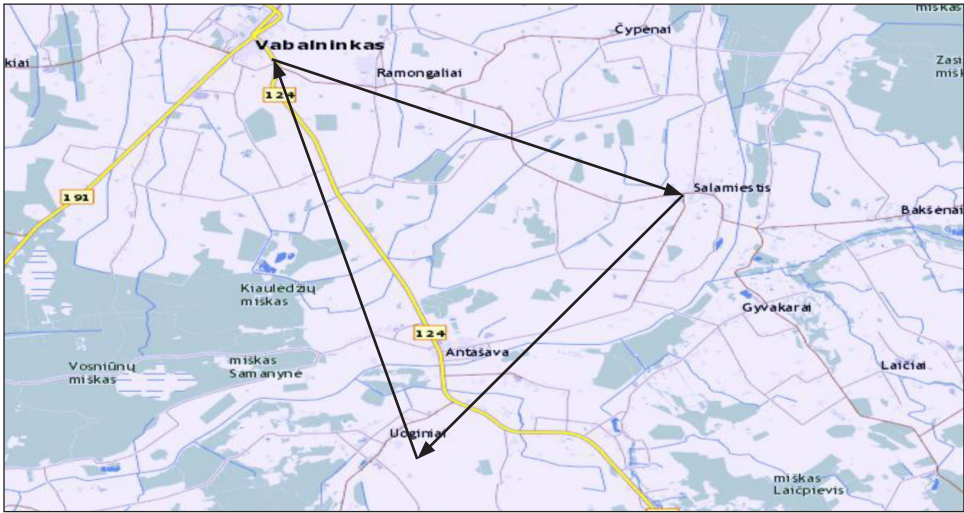


1 pav. Rytų aukštaičių kupiškėnų ir uteniškių patarmių plotas

1.2. Sociologiniai ir istoriniai faktai. Tiriamieji punktai tarpusavyje yra susiję istoriniais ir socialiniais ryšiais. Šnektos kaita yra neatsiejama nuo sociopolitinių, istorinių aplinkybių, todėl, tiriant kalbos duomenis, būtina atsižvelgti ir į šiuos aspektus.

Tam tikru laikotarpiu Dařiškių, Antařava ir Salāmiestis administraciniu požiūriu buvo priklausomi nuo Vabalniūko (pvz., Dařiškių nuo XVI a. pabaigos „priklausė naujai sudarytos Vabalniūko seniūnijos Mažuknėnų vaitijai, Vabalniūko parapijai, nuo 1919–1947 – Vabalniūko valsčiui; nuo 1922 m. Antařava priklausė Vabalniūko valsčiui, Dařiškių seniūnijai“ [11, 307, 61]; Salāmiestis nuo 1916 m. iki „bolševikų okupacijos“ priklausė Vabalniūko valsčiui, tuo laiku iš Vabalniūko čia buvo atkelta žemės ūkio mokykla) [plačiau žr. 12, 733–734].

1.2.1. Taigi Vabalniūko miestas daugelį šimtmečių buvo ypač svarbus rytų Aukštaitijos regiono administracinis ir kultūrinis centras: 1555 m. minimas Vabalniūko karališkasis dvaras; Vabalniūkas XVIII a. pabaigoje buvo gavęs Magdeburgo teises, 1617 m. įkurta katalikų parapija, su sąlyga, kad karalius klebonu skirtų lietuviškai mokančių kunigų; mokykla Vabalniūke jau buvo 1639 m. (1851 m. mokykloje mokomoji kalba buvo rusų, 1863 m. lenkų kalbą pakeičia rusų kalba, o 1907 m. paskirtas lietuvis mokytojas). „XIX amžiaus pabaigoje, be mūrinės bažnyčios, sinagogų, mokyklos, krautuvų ir



2 pav. Tiriamųjų punktų geografinė padėtis

kelių smuklių, čia jau veikė vaistinė, taupomoji kasa, valsčiaus ligoninė, paštas ir kompozitoriaus Juozo Naujaliao vadovaujamas choras“ [18, 185]. Vabalninkėnai anksčiau už kitus išsivadavo iš baudžiovos ir savo vaikus leido į mokslus. 1927 m. paskelbus privalomą mokslą vaikams iki 14 metų, 1936 m. Vabalninkė pastatyta nauja mūrinė mokykla. Ją statė apylinkės gyventojų lėšomis, mokyklos statyba rūpinosi vabalninkietis švietimo ministras Konstantinas Šakenis. 1937 m. atidaryta Vabalniūno 6 klasių pradžios mokykla (10).

Dabartiniu metu Vabalniūką taip pat galima laikyti arčiausiai visų šių miestelių esančiu administraciniu-kultūriniu centru – jis yra seniūnijos ir seniūnaitijos centras, nors jo reikšmė aplinkinėms teritorijoms yra kiek sumenkusi (11). Statistikos departamento duomenimis (12), 2016 m. čia gyveno 956 gyventojai, nors 2014 m. buvo registruoti 1 003 gyventojai. Taigi gyventojų mažėja, nors ir ne taip intensyviai kaip kaimo vietovėse. Miesto centre stovi Vabalniūno Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia (pastatyta 1817 m.), Balio Sruogos gimnazija, Biržų technologijų ir verslo mokymo centro Vabalninko skyrius, kultūros namai, biblioteka, krašto muziejus, paštas. Iš didesnių kaimų šiam tarminiam punktui priklauso Ramoŋgaliai, Remeikų, Srazdžių ir kt. kaimai.

1.2.2. Dařiškiai – kaimas Kūpiškio rajone, 1 km į vakarus nuo Antašavos, Pyvesos upės dešiniajame krante, 8 km į pietus nuo Vabalniūno, šalia kelio Kūpiškis–Vabalniūkas. Iš didesnių kaimų šiam tarminiam punktui priklauso Antašavà bei Uoginiai.

Dařiškiai žinomi nuo XVI a. vidurio. 1554 m. šis kaimas turėjo 11 valakų ir priklausė Upytės karališkajam valsčiui, o nuo XVI a. pabaigos – Vabalniūno seniūnijai. Iki XIX a. čia buvo apie 12–17 sodybų, 1906 m. gyveno 128 žmonės. 1910 m. atidaryta pradinė mokykla, „daugeliui metų tapusi pagrindiniu švietimo centru Antašavos apylinkėse (13),

(10) Plačiau žr. [12, 721–732; prieiga per internetą: <https://www.birzai.lt/index.php?-1028650463>].

(11) Kiti tiriamieji punktai priklauso Kūpiškio seniūnijai.

(12) Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?portletForm-Name=visualization&hash=96dcad8d-50ae-4150-b72f-bc644a038cde>

(13) Nuo 1922 m. Antašavà priklausė Vabalniūno valsčiui, Dařiškių seniūnijai [11, 307; 309].

<...> 1924 m. buvo 56 mokiniai, 3 skyriai“ [11, 309–310]. Tačiau 1962 m. mokykla buvo uždaryta. Ši data galėtų būti riba, kai Daršiškiai prarado administracinę-kultūrinę svarbą, nes daugelį šių funkcijų perėmė išaugusi **Antašavà**.

Papyvesyje (taip iki XVIII a. pabaigos vadinta Antašavà) gyveno bajorai, kurių skaičius išaugo XVIII a. (jų minima 12). Iš jų dvarus ėmus supirkinėti LDK kariuomenės poručikui H. Antoševskiui (Antašauskiui), šios vietovės svarba didėjo, nes jis sumanęs čia įkurti miestelį. Pirmiausia šio tikslo siekė padaręs kelią ir pastatęs tiltus į Kupiškį, taip norėdamas nukreipti „didelį pelną davusį Rygos traktą“ (14), ėjusį per Salāmiesčio dvaro žemes į Antašavą. Tai įgyvendinęs 1793 m. kapinėse pastatė medinę bažnyčią. Pradėtos naujos bažnyčios statybą sutrukdė 1812 m. karas. Klebono Albino Rubavičiaus iniciatyva 1862 m. pastatyta nauja medinė bažnyčia (buvo Vabalniško filija). 1906 m. įkurta parapija. Nuo 1958 m. Antašavoje veikia felčerių-akušerių punktas, nuo 1949 m. – pagrindinė mokykla, nuo 1959 m. – kultūros namai.

Vadinasi, dabartiniu metu Antašavà administraciniu-socialiniu požiūriu yra didesnis ir svarbesnis centras nei Dařišškiai. 2011 m. surařymo duomenimis, Dařišškiuose buvo 40 gyventojų, Antašavoje – 227 gyventojai. Net ir Uoginiuose gyventojų daugiau nei Dařišškiuose – 133 gyventojai. Dařišškiuose nėra mokyklos, o Antašavoje iki šiol veikia pagrindinė mokykla, kuri aptarnauja steigėjo mokyklai priskirtą nemažą teritoriją: Antašavos miestelis, Astravų, Ažuolytės, Bedalių, Bikonių, Čiuladų, **Dařiškių**, Didžprūdžių, Didžprūdėlių, Dumblionų, Duorpių, Gaižiškių, Gikonių, Keršuliškių, Kiaulėdžių, Lamatų, Maugarų, Ničiūnų, Ožkinių, Paliepėlių, Radiškio, Tebešiūnų, Trasykių, Uoginių, Užubalių, Varniškių, Viktoriškių, Vilkiškių, Žegunių, Žemaitėlių ir kt. kaimai (prieiga per internetą: <http://antasava.kupiskis.lm.lt/index.php/priemimas>). Antašavoje yra kultūros namai, Šv. Hiacinto bažnyčia, parduotuvės, paštas ir kt. Taigi Dařiškių gyventojų kultūrinės, švietimo, socialinės ir kt. reikmės dažniausiai sprendžiamos artimiausiam Antašavos miestelyje. Be to, Dařišškiai yra nykstantis kaimas (dauguma gyventojų yra senyvo amžiaus), todėl, pasitvirtinus, kad Antašavos ir Dařiškių tarminės ypatybės neturi esminių skirtumų, tarminį punktą iš Dařiškių rekomenduojama perkelti į **Antašavą** (15).

1.2.3. Salāmiestis – miestelis Kupiškio rajone, dešiniajame Pyvesos krante, 10 km į pietryčius nuo Vabalniško, seniūnaitijos centras. Žinomas nuo XVII a. pradžios, kai Salāmiesčio dvaras priklausė Radviloms. Dvaras buvęs didelis, minimas čia pat buvęs palivarkas su atskirais pastatais, trimis tvenkiniais ir kt. XVI a. Salāmiesčio dvaras, priklausęs Kalvino mokymą išpažįstančiai Lietuvos didikų Radvilų šeimai, tapo pirmuoju evangelikų reformatų židiniu Kūpiškio krašte. 1583 m. Salāmiestyje jie pasistatė savo maldos namus. Salāmiestis, kadaise turėjęs miesto teises, garsėjęs turgumis, užėigos namais, spirito vartykla ir alaus darykla, senelių prieglauda, sunyko. Šis bažnytkaimis šiek tiek išaugo tik XX a. antroje pusėje (16). Iki šiol išlikęs Salāmiesčio dvaras, kuriame įsikūręs kultūros centras, yra Salāmiesčio pagrindinė mokykla, biblioteka, paštas. 2011 m. čia gyveno 252 gyventojai. Veikia dvi bažnyčios: evangelikų reformatų ir katalikų Šv. Antano Paduviečio bažnyčios. Salāmiestis – vienintelė istorinė evangelikų reformatų lietuviška parapija Kūpiškio rajone. Čia šiuo metu registruota 11 bendruomenės narių iš Uoginių, Alizāvos ir paties Salāmiesčio (prieiga per internetą: <http://www.kmintys.lt/?psl=ulycia&id=4>).

(14) 'Kelią'.

(15) Apie Dařišškio punkto apylinkių istoriją plačiau žr. [11, 59–67; 307–310].

(16) Apie Salāmiesčio ir jo apylinkių istoriją plačiau žr. [12, 733–735].

2. Punktų kalbinė panorama

2.1. Kalbinė situacija: istorija ir dabartis

Kaip minėta, Vabalninkė, Antašavoje ir Salāmiestyje buvo dvarai, todėl čia gyveno įvairios diasporos: žydai, lenkai, rusai. Daugiausia žydų iki Antrojo pasaulinio karo gyveno Vabalninkė: jie „čia minimi jau 1667 metais, ir didžiąją istorijos dalį sudarė apie pusę miestelio gyventojų, turėjo savo rabiną, sinagogas, pradinę mokyklą. Bėgant metams Vabalninko gyventojų skaičius etnine prasme didėjo gana tolygiai. 1738 metais užfiksuota 11 krikščionių ir 12 žydų šeimų; 1798 metais atitinkamai – 26 ir 22; 1858 m. tikslus gyventojų skaičius – 1 178, iš jų 545 žydai; 1915 m. apie 2 000 gyventojų ir ta pati pusė žydų“ (17) [18, 185]. Žydų ir lietuvių kalbiniai kontaktai buvo nelygiareikšmiai, nes dauguma žydų prekiaavo, todėl mokėjo ir kalbėjo lietuviškai, o lietuviai nebuvo suinteresuoti mokėti jidiš, tačiau užfiksuota, kad kai kurie lietuviai taip pat mokėjo jidiš (18). Būtina paminėti, kad vabalninkėnai turėjo gana intensyvių kontaktų ir su rusų kalba, ir ne tik mokykloje (1851 m. dėstomoji kalba buvo rusų), bet ir dėl to, kad 8 km į pietvakarius nuo Vabalniūko Lebeniškių kaimas buvo apgyvendintas rusų (po 1863 m. sukilimo apie 40 šio kaimo lietuvių buvo ištremta į Rusiją, o čia atkelta tiek pat rusų) [12, 721]. Tiesa, rusiškos mokyklos nebuvo, todėl vietiniai rusakalbiai vaikai lankydavo lietuvišką pradinę mokyklą, kuri buvo uždaryta 1973 metais. Taigi iki Antrojo pasaulinio karo Vabalninkė buvusi daugiakalbė situacija XXI a. pasikeitė. Dabar Vabalninkė vyrauja lietuvių kalba. 2011 m. duomenimis, gyventojų tautinė sudėtis Vabalninkė yra tokia: lietuvių – 97,35 proc. (1029), rusų – 1,32 proc. (14), kiti – 0,98 proc. (13) (19). Mažai funkcionuoja ir Lebeniškių Šv. kankinio Nikanoro cerkvė.

Antašavoje ir Uoginiuose nebuvo didelės žydų diasporos, bet čia gyveno nemažai lenkų. Net ir dabartiniai pateikėjai iš Uoginių teigia, kad šiame kaime iki XX a. vidurio gyveno gana daug lenkų, kurie, įsteigus lietuvišką mokyklą, pamažu sulietuvėjo (ši teiginį patvirtina ir išlikę lenkiški antkapiniai įrašai Uoginių ir Antašavos kapinėse). Kai kurie vyresniosios kartos pateikėjai lietuviai iš Uoginių kaimo moka lenkiškai, kiti, nors ir nebemoka lenkiškai, teigia jų protėvių buvusius lenkų kilmės.

Pasyvių kalbinių kontaktų tiriamuosiuose punktuose būta ir su latvių bei lotynų kalbomis (netoli šių punktų yra Latvijos pasienis, todėl buvo gana aktyvūs prekybiniai santykiai su Ryga, o katalikų bažnyčioje lotynų kalba funkcionavo iki XX a. vidurio, nes tik po Vatikano II susirinkimo (1962–1965) buvo suteikta galimybė šv. Mišias aukoti gimtąja kalba) (20). Taigi šios vietovės iki Antrojo pasaulinio karo kalbiniu požiūriu buvo nevienalytės, tačiau lietuvių kalba jau XIX a. viduryje galėtų būti vertinama kaip dominuojanti. Iki tol

(17) Vabalninkė „Antrojo pasaulinio karo išvakarėse miestelyje gyveno 120 žydų šeimų – apie 600 žmonių iš 2 000“ [18, 177].

(18) Vabalninko gyventoja, g. 1926 m., paliudijo, kad mokėsi vienoje klasėje su žydų tautybės vaikais, su kuriais gerai sutardavo, o jos tėvas mokėjo jidiš kalbą [18, 179].

(19) Lietuvos statistikos departamento duomenys (prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?portletFormName>).

(20) Visuotinio Vatikano II susirinkimo dokumentuose teigiama, kad „Romos apeigose ir toliau tebūnie naudojama lotynų kalba, nebent konkretus nurodymas teigtų priešingai. Tačiau neretai tiek Mišiose, tiek teikiant sakramentus, tiek kitose liturgijos dalyse daug naudos žmonėms gali atnešti gimtosios kalbos vartojimas. Todėl ji gali būti vartojama plačiau, pirmiausia skaitiniams, pamokymams, kai kurioms maldoms ir giesmėms, laikantis tolesniuose skyriuose atskiriems atvejams nurodytų nuostatų“ (prieiga per internetą: http://www.lcn.lt/b_dokumentai/vatikano_2s/sacro-sanctum-concilium.html#s36).

(spaudos draudimo metu ir pan.) taip pat buvo rūpinamasi lietuvybe. Pavyzdžiui, Lietuvos pakancleris J. Valavičius, 1617 m. Vabalniškė ėkūręs katalikų parapiją, pasirūpino, kad karalius Vabalniško klebonu skirtų tik lietuviškai mokantį kleboną; 1857 m. Vabalniško vikaras M. Rudzinskas išleido lietuvišką maldaknygę „Maldų knįga isz wisokiu rasztų surinkta“; 1907 m. mokyklai paskirtas lietuvis mokytojas (21); Salāmiestyje pamaldos reformatų bažnyčioje buvo laikomos lietuviškai, 1595 m. čia įsteigta parapiinė lietuviška mokykla (22).

Apie tarmines šių punktų ypatybes bei kontaktus istorinių duomenų nedaug. Žinoma, dialektologijai svarbi Kviklio pastaba, kad „gyventojai, kurių kaimai priklausė karališkiems dvarams, iki šiol kalba skirtinga tarme, visai nepanašia į kaimyninių kaimų tarmę“ [12, 724], tačiau šiuo metu tai patvirtinančių / paneigiančių faktų rasti nepavyko. Vis dėlto akivaizdu, kad po Antrojo pasaulinio karo daug labiau suintensyvėjo tarminiai kontaktai: a) atsiranda daugiau kitų tarmių / patarmių salų, nes vis didėja migracija; b) nelieta žydų diasporos; lenkai sulietuvėja, atvyksta keletas rusų šeimų; c) tarmės patiria ypač intensyvią bendrinės kalbos poveikį; d) keitėsi punktų administracinis pavaldumas (pavyzdžiui, nuo XVI a. vidurio Dašiškiiai priklausė Vabalniško seniūnijos Mažukėnų vaitijai, Vabalniško parapijai, bet 1959 m., panaikinus Vabalniško rajoną, buvo priskirti Kupiškio rajonui (kaip ir Antašavà, Uogūniai ir kt. kaimai); e) nuo XXI a. ypač padidėjo migracija iš kaimų į miestus ir į kitas šalis.

Iki tol gyvenę daug sėsčiau žmonės sovietiniais laikais dėl įvairių politinių ir socialinių priežasčių pradėjo keltis iš vienkiamų į didesnius miestelius ar miestus. Taip pat įgiję profesinį ar aukštąjį išsilavinimą pagal paskyrimą atvykdavo ir pasilikdavo ne gimtinėje. Greičiausiai dėl šių priežasčių Antašavos punktas tarminiu požiūriu vertinamas įvairiai, vieni jį skiria uteniškių, kiti – kupiškėnų patarmės arealui (pavyzdžiui, A. Vidugiris pietrytinę dalį [19, 303] priskiria kupiškėnams), tačiau Antašavą reikėtų laikyti uteniškių punktu su kupiškėnų patarmės salelėmis. Kupiškėnų patarmės salų atsiradimą Antašavoje galima sieti ir su XX a. 7-ajame dešimtmetyje vykusia melioracija, kai iš naikinamų vienkiamų (iš rytinės pusės) į Antašavą kėlėsi nemažai gyventojų (prie kelio į Salāmiestį pasistatė namus) (23), ir su gyventojų migracija.

2.2. Pateikėjo sociolingvistinis portretas

Daugiausia pateikėjų priklauso vyresniajai kartai, gerokai mažiau vidurinės kartos atstovų. Dauguma kalbėtis sutikusių žmonių yra tame punkte gimę ir / ar gana ilgą laiką gyvenantys. Paklausti, kokia jų tautybė, paprastai įvardija esą lietuviai, nedidelė dalis sukonkretina savo tapatybę, įvardydamai esą aukštaičiai. Vidurinės kartos atstovai yra aukštąjį ar profesinį išsilavinimą turintys asmenys. Pastebėta, kad tarp mokėjimo ir kalbėjimo tarmiškai ir asmens išsilavinimo tiesioginės koreliacijos nėra. Tiek įgiję aukštąjį, tiek profesinį išsilavinimą turintys pateikėjai gali kalbėti / nekalbėti tarmiškai. Tai labiau priklauso nuo asmens kalbinių nuostatų. Dažnai pateikėjai pabrėžia, jog tarmiškai išmoko iš tėvų ar vieno iš tėvų, senelių, su jais tarmiškai kalbėdavo vaikystėje / paauglystėje / iki šiol su šeimos nariais kalba tik tarmiškai. Taigi tarmai išlikti labai svarbus jos teigiamas vertinimas. Pavyzdžiui, viena pateikėja augo suvalkiečio ir kupiškėnės šeimoje, įgijo aukštąjį išsilavinimą, jos vyras yra uteniškis, dauguma kaimynų kalba uteniškių patarme, tačiau ji kalba kupiškėniškai – savo mamos

(21) Plačiau žr. [12, 721–729].

(22) Plačiau žr. [12, 733–734].

(23) Viena kupiškėniškai kalbanti pateikėja iš Antašavos kaip tik tuo laiku atsikėlė į Antašavą iš Duoprių kaimo.

kalba. Taigi kalbinė aplinka nėra svarbiausias patarmės gyvybingumo veiksnys. Pavyzdžiui, Vabalniūko punkte, RamoŅgalių kaime, kolūkio laikais apsigyveno daug žemaičių, dabartiniu metu gyvena keletas pietų ir vakarų aukštaičių, bet pateikėjas su jais kalba savo gimtąja vabalninkiečių šnektą.

2.3. Lingvistinės šnektų ypatybės: fonetika

2.3.1. Tradicinių patarmių fonetinės ypatybės. Kupiškėnų ir uteniškių patarmės priskiriamos rytų aukštaičių tarmei, nes joms būdingos bendrosios rytų aukštaičių fonetinės ypatybės: siaurinami dvigarsių *an, am, en, em* pirmieji dėmenys – juos atliepiant *un, um, in, im*, atitinkamai nosinėmis raidėmis *q, ę* žymimi balsiai atliepiami balsiais *u [uː], i [iː]* (24) (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Bendrosios fonetinės rytų aukštaičių ypatybės

Rytų aukštaičių fonetinės ypatybės	Pavyzdžiai
<i>an, am, en, em > un, um, in, im</i>	<i>kú.nda</i> ‘kánda’; <i>tú.msu</i> (25) ‘tamsù’; <i>pij̃ki</i> ‘penkì’; <i>tiñ.pæ</i> ‘teñpia’;
<i>q, ę > u, i</i>	<i>žu.sinę̃ li.s</i> ‘žąsinėlis’; <i>kí.tu.</i> ‘kitą’; <i>žvai.gž̃di.</i> ‘žvaiģždę’; <i>šṽš̃</i> ‘švęsti’.

Kupiškėnus nuo uteniškių skiria jų skiriamosios fonetinės ypatybės. Skiriamoji uteniškių ypatybė – nekirčiuoti *ie, é* atliepiami *e*; *uo* (26), *o* – *a*. (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Uteniškių skiriamosios ypatybės

Fonetinės ypatybės	Pavyzdžiai
nekirčiuoti <i>ie, é > e</i> .	<i>de.nė.la.</i> ‘dienėlė’; <i>ap̃s̃.vedæ.</i> ‘apsivedė’;
nekirčiuoti <i>uo, o > a</i> .	<i>tarnà.va.</i> ‘tarnavo’; <i>padė.li.s</i> ‘puodėlis’.

Skiriamoji kupiškėnų patarmės ypatybė – balsiai *e, é* žodžio gale ir prieš kietąjį priebalsį atliepiami *a, a* (27) (žr. 3 lentelę). Prieš minkštąjį priebalsį balsiai *e, é* išlieka nepakitę, pvz.: *girdė̃t̃* ‘girdėt’, *o* kirčiuotas *e* virsta *ę*, pvz.: *bė.řžinas* ‘beržines’, *didė̃.šnei* ‘didesni’.

Išimtį sudaro priebalsiai *k, g, š, ž, č, j* – po jų nekirčiuotas balsis *e* išlaikomas, pvz., *geri* ‘geri’; *gerai* ‘gerai’; *vežę̃ ti.s* ‘vežėčios’, *o* kirčiuotas tariamas *é*, pvz.: *gė.ras* ‘geras’; *kė.lnæs* ‘kelnes’.

Nuo uteniškių kupiškėnus skiria ir bendra su anykštėnais fonetinė ypatybė, kai vietoje kirčiuoto kamieno balsio *a* tariamas *o* su *a* atspalviu (28) (žr. 3 lentelę).

(24) Kai kurių veiksmažodžių šaknyje, pvz.: *gẽnsa* ‘gesta’, *gl̃æm̃ba* ‘glemba’, *lẽnda, sę̃.nĩ* ‘senti’, kai kurių formų galūnėse, pvz.: *ná.šam* ‘nešam’, *miškañ* ‘miškan’, ir naujesniuose žodžiuose, pvz., *lė.mpa* ‘lėmpa’, ši fonetinė ypatybė neveikia.

(25) Kupiškėnų patarmėje *támsus, -i, támsu* kirčiuojami tvirtapradiškai.

(26) Rytinėje uteniškių ploto dalyje nekirčiuotas *uo* gali būti išlaikomas.

(27) Tai dadininkavimas.

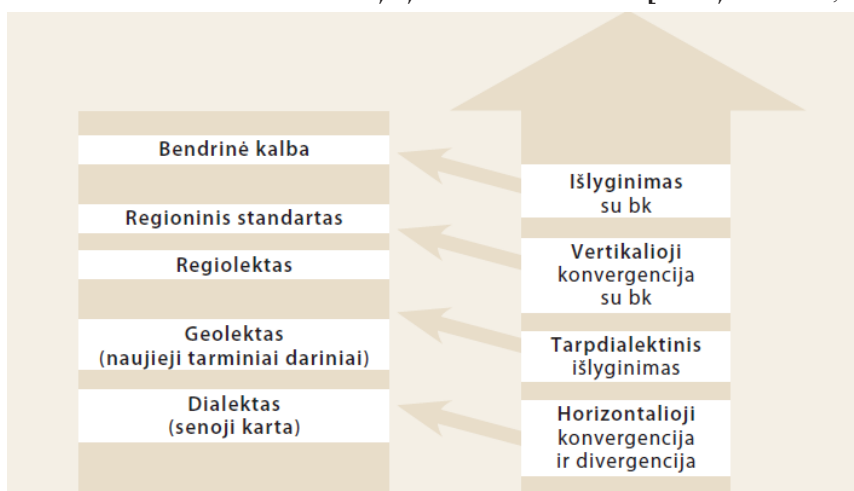
(28) Tai rotininkavimas. Šiuos pravardinius terminus sugalvojo kalbininkai (K. Būga, A. Salys ir kt.) [20, 12–13].

3 lentelė. Kupiškėnų skiriamosios ypatybės

Fonetinės ypatybės	Pavyzdžiai
kirčiuotas a > ɔ.	<i>gò.læ</i> 'gàli'; <i>lɔ.ima</i> 'láimė';
(ne)kirčiuoti balsiai e, é > a.	<i>áinu</i> 'einù'; <i>ta.vaí</i> 'tėvai'; <i>pař.ka</i> 'peřka'.

2.3.2. Patarmių fonetinės ypatybės XXI a. Naujausi tarmių tyrimai rodo, kad dėl vidinės ir išorinės migracijos labai keičiasi ne tik tarminių punktų gyvybingumas, bet ir jų kalbėjimo ypatybės. Todėl į dialektologinę ir geolingvistinę terminologiją įtrauktas regiolektos terminas, kuris apibūdina naują tarminį darinį, susiformavusį vienos iš patarmių pagrindu ir papildytą kitų patarmių ir bendrinės kalbos bruožais [plačiau žr. 14, 42]. Stambų regiolektą sudaro mažesni, savo teritorija labiau su tradicinėmis patarmėmis sutampantys geolektai. Kitaip tariant, turima nuolatinė sąveika tarp kelių tradicinių patarmių ir bendrinės kalbos (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Tradicinė tarmė ir naujieji tarminiai dariniai [cituojama iš 14, 44]



Taigi natūralu, kad XXI a. tradicinės patarmės yra pakitusios, įgijusios kitų, dažniausiai gretimų, patarmių bruožų, sąmoningai atsisakiusios (29) kai kurių ypatybių. Apžvelgus tiriamųjų patarmių pagrindines fonetines ypatybes, tiriama, kurios iš jų yra stabilios / nestabilios dabartinėse tiriamųjų punktuose šnektose. Iškelta hipotezė, kad geriausiai turėtų būti išlaikytos bendrosios rytų aukštaičių fonetinės ypatybės, nes jos nėra tokios ryškios (30) kaip skiriamosios, todėl pirmiausia tiriama šios ypatybės stabilumo lygis šnektose. Vėliau analizuojama skiriamųjų ypatybių fonetinė raiška dabartinėse paribio šnektose.

(29) Kalbėtojams siekiant būti laikomiems labiau prestižinės (labiau pasiturinčios, turinčios aukštesnį išsilavinimą ir pan.) gyventojų grupės atstovais, renkama vartoti tai grupei būdingą kalbą. Dėl šios priežasties šnektų ypatybės, suvokiamos kaip žemesnio statuso grupės rodiklis, yra keičiamos bendrinei kalbai, regiolektui ar regioniniam standartui būdingesnėmis (dėl terminų žr. [14, 39–46]).

(30) Kitaip tariant, ne visada yra kalbėtojo įsisauginamos ir būna vartojamos nejučia akivaizdus skirtumas nuo prestižiniu laikomo kalbėjimo varianto.

2.3.2.1. Vabalniško (142) punktas

Dabartinėje Vabalniško šnekte bendroji rytų aukštaičių fonetinė ypatybė yra nestabili, nes abiejų kartų pateikėjų kalboje jos fonetinė raiška įvairuoja. Vyresnioji karta kiek geriau išlaiko *an, am, en, em* > *un, um, in, im*, nes vidurinės kartos tekstuose toks dvigarsių atliepimas nebefiksuoja. Istorines galūnes **q, *ɛ* kiek dažniau atliepia *u, i* vyresniosios kartos atstovai. Vidurinės kartos pateikėjų fonetinė raiška šioje pozicijoje yra tokia pat kaip bendrinėje kalboje.

Vyresnioji karta dar gana gerai išlaiko *q, ɛ* > *u, i*, tačiau akcentuotina, kad nėra nė vieno įrašo, kuriame ši ypatybė būtų išlaikyta nuosekliai (fiksuoja jį įvairuojančių vartojimo atvejų, pvz.: *diēna. / diēnu.* ‘dieną’ ir pan.). Vidurinė karta šios fonetinės ypatybės dažniau neišlaiko, t. y. dažniau vartoja kaip b. k., pvz.: *stā.la.* ‘stalą’. Taigi nestabiliausios yra šios, vidurinės kartos iš esmės nebeperimamos, ypatybės: a) dvigarsiai *an, am, en, em* neatliepami *un, um, in, im* ir b) žodžio galo *a, e* neatliepami *u, i* (žr. 5 lentelę). Galima konstatuoti, jog bendroji rytų aukštaičių fonetinė ypatybė nyksta dėl b. k. poveikio.

5 lentelė. Vabalniško šnektos bendrųjų rytų aukštaičiams fonetinių ypatybių raiška

Rytų aukštaičiams būdinga fonetinė raiška	Vyresnioji karta (nuo 50 m.): a) išlaikoma + ; b) neišlaikoma –	Vidurinė karta (iki 49 m.): a) išlaikoma + ; b) neišlaikoma –
<i>an, am, en, em</i> > <i>un, um, in, im</i> ;	(+) / – a) <i>vā.lundu.</i> ‘vālandą’; b) <i>langúotais</i> ‘langúotais’; <i>tenai</i> ‘tenai’; <i>añ.trā.</i> ‘añtrą’;	– b) <i>añkšćāu</i> ‘anksčiaū’; <i>ant</i> ‘ant’; <i>abđej.gdava</i> ‘apdeņgdavo’;
<i>q, ɛ</i> > <i>u, i</i> ;	+ / – a) <i>šė.štu.</i> ‘šėštą’; <i>kī.tu.</i> ‘kitą’; <i>kař.tu.</i> ‘kařtą’; <i>tu.žvaĩ.gždi.</i> ‘tą žvaĩgždę’; b) <i>švėzdavom</i> ‘švęsdavom’; <i>vī.sa. lai.ka.</i> ‘visą laiką’; <i>pil.va.</i> ‘pīlvą’; <i>diēna.</i> ‘diēną’;	(+) / – a) <i>isirá.ši.s</i> ‘išsirāšęs’; b) <i>vī.ska.</i> ‘viską’; <i>stā.la.</i> ‘stālą’; <i>vakariēne.</i> ‘vakariēnę’;
<i>*q, *ɛ</i> > b.k. <i>a, e</i> > <i>u, i</i> .	+ / – a) <i>visadū</i> ‘visadà’; <i>vakari</i> ‘vakarė’; b) <i>kalba</i> ‘kalbà’ (kuo?); <i>*vabalni.kæ</i> ‘Vabalninkė’.	– b) <i>ri.tė</i> ‘rytė’; <i>po.stā.ltėse</i> ‘po stáltiese’.

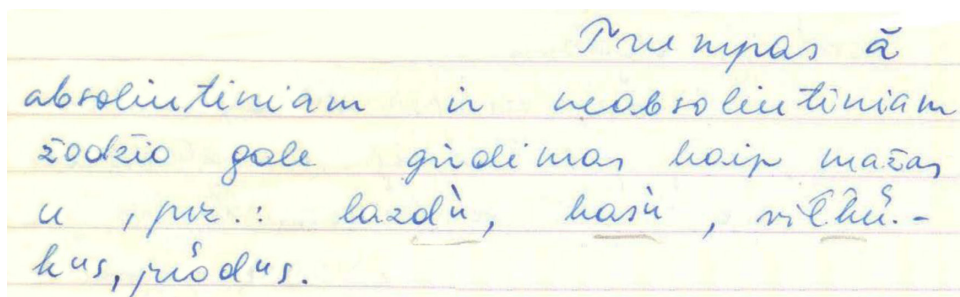
Skiriamoji uteniškių ypatybė dabartinėje Vabalniško šnekte yra stabilesnė. Abejų kartų pateikėjų tekstuose pasitaikantis fonetinės raiškos įvairavimas nėra ypač dažnas reiškinys. Kur kas dažniau fiksuotinos tradicinei uteniškių patarnei būdingos ypatybės, pvz.: *pakri.kšti.jæ *á.lgirdu | nù | ɔ.kadañ.gi sà.kę. | kat_reĩ.kæ dar_uñ.trā. vař.da. | tai_pri-dė.jæ. ir_*prā.nu.* (žr. 6 lentelę). Tai greičiausiai galima sieti su šios ypatybės fonetiniu blankumu, nes nuo bendrinės kalbos *ie, é* > *e*. ir *uo, o* > *a*. skiriasi ne taip ryškiai kaip *an, am, en, em* > *un, um, in, im*.

6 lentelė. Vabalniško šnektos uteniškių skiriamųjų fonetinių ypatybių raiška

Uteniškių skiriamosios fonetinės ypatybės	Vyresnioji karta (nuo 50 m.): a) išlaikoma + ; b) neišlaikoma –	Vidurinė karta (iki 49 m.): a) išlaikoma + ; b) neišlaikoma –
nekirčiuoti <i>ie, é > e;</i>	+ / (–) a) <i>zā pte.</i> 'zāptė' (31); <i>bɔ.bù.te.</i> 'bobūtė'; <i>p̄re</i> 'prie' b) <i>tę.vù.kvs</i> 'tėvukas';	+ / (–) a) <i>stá.łt̄ese</i> 'stáltiesė'; <i>p̄re</i> 'prie'; <i>l̄ai.k̄æm</i> 'laikėm'; b) <i>usimá.nę.</i> 'užsimānė';
nekirčiuoti <i>uo, o > a.</i>	+ / (–) a) <i>žemaičiúodava.</i> 'žemaičiúodavo'; <i>sá.ka</i> 'sáko'; <i>n̄eturé j̄æ</i> 'neturėjō'; <i>p(a)á.uga</i> 'paáuگو'; <i>búr dava.</i> 'búdavo'; b) <i>šv̄ē zdav̄.m</i> 'šv̄ēsdavom'; <i>n̄ē.š-dav̄.</i> 'n̄ēšdavo'; <i>st̄.v̄ē dav̄u</i> 'stovėdavau'; <i>nuomá.va.s</i> 'nuomāvos'.	+ / (–) a) <i>sak̄́ dava</i> 'sakýdavo'; <i>prad̄́ dava</i> 'pradédavo'; <i>šiēna</i> 'šiēno'; <i>igr̄́r da.</i> 'igr̄́rudo'; <i>rup̄́ j̄æ</i> 'rúp̄́jō'; <i>ta_laiku</i> 'tuo laikù'; b) <i>t̄.k̄i.</i> 'tokj̄'; <i>m̄.n̄.o.</i> 'mėnuo'; <i>neišli.k̄.o.</i> 'neišliko'; <i>po_ stá.łt̄ese</i> 'po stáltiesė'.

Išanalizavus Vabalniško šnektos fonetinius duomenis, pastebėta galūnių redukcija net iki murmamųjų garsų, pvz.: *kit̄́ níšk̄́ gam̄.t̄́* 'kitóniška gamt̄́'; *net̄́-ł* 'netolì'; *už̄ėi.n̄́* 'užėina'; arba pusilgių garsų trumpinimas, pvz.: *kàz_gi t̄àù_či* | *t̄àù_igr̄́r da* 'kas gi tave čia, tave įgrūdo' (Ramōngaliai). Tai vertintina kaip horizontalusis nestabilumas dėl panevėžiškių patarmės poveikio.

Reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad šio punkto nevienalytiškumas pastebėtas ir anksčiau. 1958 m. liepos mėn. (32) užrašytuose duomenyse iš Vabalniško punkto nurodoma ir kai kurių bruožų, kurie tradiciniams uteniškiams nebūdingi – pietų panevėžiškiams būdinga galūnių trumpųjų balsių redukcija iki silpnų *u* ir *i* tipo garsų (žr. 3 pav.) ir polinkio kelti kirtį į priešdėlį *per-* nebuvimas (žr. 4 pav.).



3 pav. Balsių žodžių gale redukavimo aprašas (šąs. Nr. 439, saugomas LKI Geolingvistikos centro Tarmių archyve)

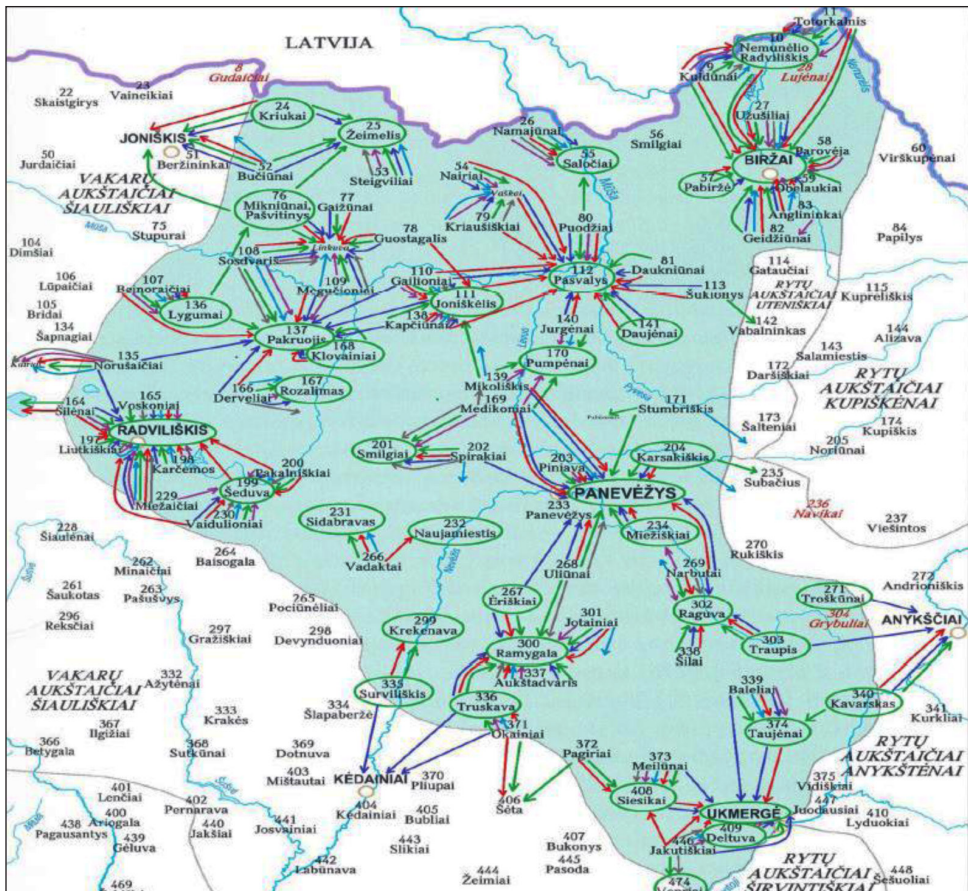
(31) Uogienė.

(32) 1958 m. liepos 4–13 d. Vabalninko punkto Mockūnų kaimo (2,7 km į pietus nuo Vabalninko) šnektą aprašė Dalia Gargasaitė ir Aldona Misiūnaitė.

*Priešdėlis per ~ par uelii -
 činstq, pr.: pagulėsi, par-
 plėsta, parliža.*

4 pav. Vedinių su priešdėliu *per-* kirčiavimo aprašas (sąs. Nr. 439, saugomas LKI Geolingvistikos centro Tarmių archyve)

Šiuo metu tradicinei uteniškių patarnei skiriamas Vabalniško punktas patiria stiprią panevėžiškių įtaką. Sociokultūriniai ryšiai sieja su Biržais (atstumas – 26 km), Pėsvaliu (atstumas – 27 km) ir Pānevėžiu (atstumas – 40,8 km), kur ieškoma darbo, medicinos ir švietimo paslaugų. Mokiniai iš gretimai esančių tradicinių panevėžiškių šnektų vyksta mokytis į Vabalnišką (žr. 5 pav.).



5 pav. Rytų aukštaičių panevėžiškių sociokultūriniai tinklai [cit. 5, 147]

Natūraliai susiklosčiusi gyventojų (o kartu ir šnektos vartotojų) migracijos grandinė (žr. 6 pav.) veikia ir tarminio kalbėjimo ypatybių sklaidą.



6 pav. Gyventojų migracijos procesų schema

2.3.2.2. Dařiškių (172) punktas

Dabartinė Dařiškių punkto šnektą pagal tarminę priklausomybę skirtinga į dvi grupes: 1) uteniškių patarnei skirtingą šnektą ir 2) kupiškėnų patarnei skirtingą šnektą, nors dominuojanti šiame punkte yra uteniškių patarmė. Kupiškėnų patarmės salos yra užfiksuotos Antašavos gyvenvietėje. Dařiškiuose viena pateikėja yra atitekėjusi iš Šimonių parapijos, bet ryškesnių kupiškėnų patarmės ypatybių jos kalboje nepastebėta. Uogūniuose yra atsikėlusiu gyventojų iš Kupiškio, tačiau jie bendrauti su kalbininkais atsisakė, teigdami, jog nekalba tarmiškai ir nenori, kad jų kalba būtų įrašoma.

Pirmiausia apžvelgiami uteniškių patarmės šnektos fonetikos duomenys, po to – kupiškėnų patarmės šnektos duomenys.

2.3.2.1.1. Dařiškių (172) punktas: uteniškių duomenys

Bendroji rytų aukštaičių fonetinė ypatybė Dařiškių uteniškių kalboje yra nestabili. Vyresnioji karta šią ypatybę dar išlaiko, nors pastebimi jos nykimo požymiai, bet vidurinės kartos duomenys rodo, kad šios fonetinės ypatybės linkstama atsisakyti – fonetinė raiška iš esmės sutampa su b. k. Istorinės galūnės *q, *ɛ dar atliepiamos u, i tiek vyresniosios kartos, tiek ir vidurinės kartos atstovų, tačiau ir šioje pozicijoje pastebima b. k. įtaka (plačiau žr. 7 lentelę).

7 lentelė. Dařiškių (Antašavos) šnektos bendrųjų rytų aukštaičiams fonetinių ypatybių raiška

Rytų aukštaičiams būdinga fonetinė raiška	Vyresnioji karta (nuo 50 m.): a) išlaikoma + ; b) neišlaikoma –	Vidurinė karta (iki 49 m.): a) išlaikoma + ; b) neišlaikoma –
<i>an, am, en, em > un, um, in, im;</i>	+ / (–) a) <i>šviñ.čæm</i> 'šveñčiam'; <i>un švintõ rãus</i> 'ant šventõriaus'; <i>buñdė.lũ</i> 'bandėliũ'; <i>pa_duñti.m</i> 'po dantim' (33); b) <i>peñkis</i> 'penkis'; <i>añkšćãu</i> 'anksćiaũ'; <i>givė.nĩ</i> 'gyvėnt'; <i>antrõ ð klã.sęj</i> 'antrõj klãsėj'; <i>rañ.kan</i> 'rañkon';	– b) <i>suprantũ</i> 'suprantũ'; <i>peñktõ.s</i> 'penktõs'; * <i>antašã.</i> – <i>va.s</i> 'Antašavos';
<i>q, ɛ > u, i;</i>	+ / (–) a) <i>nãũ.ju</i> 'nãũjã'; <i>tu</i> 'tã'; <i>iprã.ti</i> 'iprãtė'; <i>vi.salcik givė.ni</i> . 'visã laik gyvėnė'; <i>uškietė.ji</i> 'uškietėjė'; <i>žũ.vi</i> 'žũvė'; <i>švĩ zdavam</i> 'švėsdavam'; <i>tu.bažnĩ.ćũ.</i> 'tã bažnĩćiaũ'; b) <i>ta_kõ šę</i> 'tã kõšę'; <i>i_viena gã.la</i> 'i_vienã gãlã'; <i>po_ľietuva</i> 'po Lĩetuvaũ'; <i>mĩ.res</i> 'mĩrėš';	– b) <i>vĩena.</i> 'vĩenã'; <i>vidurĩ.ne.</i> 'vidurĩnė'; <i>šęĩ.ma.</i> 'šėĩmã';

7 lentelė. (Tęsinys)

Rytų aukštaičiams būdinga fonetinė raiška	Vyresnioji karta (nuo 50 m.): a) išlaikoma + ; b) neišlaikoma –	Vidurinė karta (iki 49 m.): a) išlaikoma + ; b) neišlaikoma –
*q, *ę > b.k. a, e > u, i.	+ / (–) a) <i>vá.goni</i> (34) 'vagone'; * <i>sará.ta.vi</i> 'Sarátove'; <i>su_ *oni. ti</i> 'su Onutė'; * <i>vabalni.ki</i> 'Vabalninkė'; <i>tařmi</i> 'tarmė'; <i>pa_pá.duřku</i> 'po pāduřka' (35); <i>xó.ri</i> 'chorė'; b) <i>ká.ime</i> 'káime'; <i>su_kitā</i> 'su kitā'.	+ / (–) a) <i>lāuki</i> 'laukė'; b) * <i>vabalniřke</i> 'Vabalninkė'.

Skiriamosios uteniškių ypatybės Dařišiškių šnekte gana gerai išlaikytos vyresniosios kartos atstovų, tačiau vidurinės kartos atstovų kalboje pastebimas jų nykimas (žr. 8 lentelę). Tai gali būti sietina ir su bendrinės kalbos, ir su gretiminės kupiškėnų patarmės poveikiu, nes nekirčiuotas *o* vidurinės kartos tariamas su *a* atspalviu *ɔ*, kaip ir kupiškėnų. Tačiau nekirčiuoti *ie*, *uo* išlaikomi tik dėl bendrinės kalbos įtakos.

8 lentelė. Dařišiškių šnektos skiriamųjų uteniškių fonetinių ypatybių raiška

Uteniškių skiriamosios fonetinės ypatybės	Vyresnioji karta (nuo 50 m.): a) išlaikoma + ; b) neišlaikoma –	Vidurinė karta (iki 49 m.): a) išlaikoma + ; b) neišlaikoma –
nekirčiuoti <i>ie, é > e;</i>	+ / (–) a) <i>meřtė.lū</i> 'miestėlių'; <i>gi.vė.řve.tæ</i> 'gyvėnietė'; <i>ceñři.næ</i> 'centrinė'; b) <i>kupři.nę.į</i> 'kuprinė';	(+) / – a) <i>sė.se</i> 'sėsė'; <i>te.řó.k</i> 'tiesióg'; b) <i>tę.vė.li.s</i> 'tėvėlis'; <i>m.č.ų.tę.s</i> 'močiūtės'; <i>ų.sieni</i> 'ųžsieny'; <i>gę.lū</i> 'gėlių'; <i>sá.ulę.s</i> 'sáulės'; <i>tę.řó.k</i> 'tiesióg'; <i>sė.kę.si</i> 'sėkėsi';
nekirčiuoti <i>uo, o > a.</i>	+ / (–) a) * <i>vabalniř.ka</i> 'Vabalniņko'; <i>kó.lukæ</i> 'kolúkió'; * <i>antařá.vas</i> 'Antařšavos'; <i>bū.va</i> / <i>būr.dava</i> 'būvo / būdavo'; <i>pre_ *amūr.ra</i> 'prie Amūro'; <i>dá.linæ</i> 'dālinio'; <i>řmę.læ</i> <i>ā.ū.dras</i> 'smėlio āudros'; b) <i>mokř.klon.ei.davom</i> 'mokyklon eįdavom'; * <i>antařá.vas</i> 'Antařšavos'; <i>bū.vó</i> 'būvo'; * <i>vabalniř.kó</i> 'Vabalniņko';	(+) / – a) <i>stalū.ka</i> 'staliúko'; <i>i.patį.nga</i> 'ypatįngo'; <i>nięka</i> 'nięko'; b) <i>rajó.nó</i> 'rajóno'; <i>iřtekę.jó</i> 'iřtekė- jo'; <i>ři.tó</i> 'řito'; <i>atró.dó</i> 'atródo'; <i>kitó.ki.ų</i> 'kitokių'; <i>tó.kó</i> 'tókio' / <i>tó.kiė</i> 'tokiė'; <i>pasá.kó</i> 'pasáko'; <i>kė.tuřó.s</i> 'kėturiós'.

2.3.2.1.1. Dařišiškių (172) punktas: kupiškėnų duomenys

Antařavoje ir dabartiniu metu fiksuojamos kupiškėnų patarmės salos. Pateikėjai yra atsikėlę iš šalia Antařavos buvusių mažesnių kaimų ar vienkiamių. Yra ir atvykusių iš tolimesnių Kūpiškio apylinkių. Pateikėjai pabrėžia, kad su kaimynais kalbėdami

(33) Toks posakis reiškia, kad maistas yra minkřtas, tinkamas valgyti.

(34) Šis daiktavardis kupiškėnų ir uteniškių patarmėse gali būti 1 kirčiuotės.

(35) Po pagalve.

„nelaužo liežuvio, kiekvienas kalba taip, kaip kalba“. Greičiausiai kalbos kodo nekeitimas ir lemia tai, kad tiek bendrosios, tiek ir skiriamosios kupiškėnų patarmės ypatybės yra gana reguliariai vartojamos (plg. 9, 10 lenteles).

9 lentelė. **Bendrųjų rytų aukštaičių fonetinių ypatybių raiška Dařiškių (Antařšvos kupiškėnų) šnekte**

Rytų aukštaičiams būdinga fonetinė raiška	Vyresnioji karta (nuo 50 m.): a) išlaikoma + ; b) neišlaikoma –
<i>an, am, en, em</i> > <i>un, um, in, im</i> ;	+ / (-) a) išvažiuojant 'išvažiuojant'; <i>siřbintũ</i> . 'serbentũ' (36); <i>un</i> 'ant', <i>grřřštunt</i> 'grřřžtant'; b) <i>an</i> 'ant'; <i>ten</i>
<i>q, ę > u, i</i> ;	+ / (-) a) <i>kũ</i> . 'kã'; <i>tũ</i> . <i>bũ.bũ.ti</i> . 'tã bobutẽ'; <i>kaimiř.ku</i> . 'kaimiřkã' (37); b) <i>kř.jũ</i> . 'kójã';
* <i>q, *ę > b.k. a, e > u.i</i>	+ <i>su_tũ</i> <i>bũ.butĩ</i> 'su tã bobutẽ'; <i>řtiklinĩ</i> 'řtiklinẽ'.

10 lentelė. **Skiriamųjų kupiškėnų fonetinių ypatybių raiška Dařiškių (Antařšvos kupiškėnų) šnekte**

Kupiškėnų fonetinės ypatybės	Vyresnioji karta (nuo 50 m.): a) išlaikoma + ; b) neišlaikoma –
kirčiuotas <i>a > ɔ</i> ;	+ / (-) a) <i>sũ.kũ</i> . / <i>sũ.kũ</i> . 'sãkẽ / sãko'; <i>vaikũ.m</i> 'vaikãm(s)'; <i>gũ.lĩ</i> 'gãl'; <i>mũ.nĩ</i> 'mãn'; <i>gũ.lũ</i> 'gãli'; <i>nũ.kti</i> . 'nãktĩ'; <i>palũ.kstũ.m</i> 'palãkstom'; <i>atũ.lakũm</i> 'atãlekiam'; <i>dũ</i> . 'dar'; b) <i>atã.menu</i> 'atãmenu'; <i>sã.kũ.m</i> 'sãkẽm';
(ne)kirčiuoti balsiai e, ẽ > a .	+ / (-) a) <i>atã.jũ</i> . 'atẽjo'; <i>nukalbã.jũ.m</i> 'nukalbẽjom'; <i>bũ.bũ.ta</i> . 'bobutẽ'; <i>lã.gdavũ.m</i> 'lẽkdavom'; <i>atãitũ</i> . 'atẽitũ'; b) <i>tũ.vũ</i> . 'tẽvũ'; <i>vi.rẽ.řnũ</i> . 'vyrẽsnẽ'; <i>senũ.bĩnũ</i> . 'senõbinẽ'.

Uteniškų įtaka galėtų būti aiškinamas užfiksuotas galūninių nekirčiuotų *ie, ẽ* atliepimas *e*., pvz.: *gelařĩ.nũ*. 'geleřinẽ', *nebijũ.tumũ.m* 'nebijotumẽm', bet užfiksuota ir kirčiuoto *ẽ > e*., pvz.: *tãřmã*. 'tarmẽ'; *kařdã.n* 'kasdien'.

2.3.2.3. Salãmiesčio (143) punktas

Dabartinė Salãmiesčio punkto šneka pagal tarminę priklausomybę skirtina į dvi grupes: 1) kupiškėnų patarmės šnektą ir 2) uteniškų patarmės šnektą. Sunku pasakyti, kuri iš jų

(36) Šis daiktavardis šnekte yra 3^b kirčiuotės.

(37) Kaimynė.

dabartiniu metu yra dominuojanti. Salāmiestis dialektologiniuose žemėlapiuose paprastai skiriamas kupiškėnams, dėl jo priskyrimo šiai patarbei abejonių nebuvo. Viena vertus, kai kurių dialektologų darbuose pastebėta, kad Salāmiestiesčio šnektose esti tokių pat kalbinių ypatybių (38), kurios fiksuojamos Kvetkū, Pāpilio ir kt. šiaurinėse periferinėse kupiškėnų šnektose, tačiau apie uteniškių salas informacijos nepateikiama. Vis dėlto remiantis tradiciniu požiūriu, jog šis punktas skirtinas kupiškėnų patarbei, pirmiausia aptariami kupiškėnų patarmės duomenys, po to – uteniškių.

2.3.2.3.1. Salāmiestiesčio (143) punktas: kupiškėnų duomenys

Nemažai Salāmiestiesčio kupiškėnų yra atsikėlę sovietiniais laikais iš šalia esančio Tūtų kaimo. Kai kurie pateikėjai gimę pačiame miestelyje. Vyresniosios kartos atstovai tiek bendrąsias rytų aukštaičiams, tiek ir skiriamąsias kupiškėnų ypatybes vartoja nereguliariai (žr. 11, 12 lenteles). Akivaizdu, kad šiame punkte kupiškėnų patarmės ypatybės yra ypač nestabilios, nes jų atsisako vyresniosios kartos atstovai, todėl galima prognozuoti, kad jaunajai kartai šios patarmės perdavimas yra sutrikęs.

11 lentelė. Bendrųjų rytų aukštaičių fonetinių ypatybių raiška Salāmiestiesčio kupiškėnų šnektose

Rytų aukštaičiams būdinga fonetinė raiška	Vyresnioji karta (nuo 50 m.): a) išlaikoma + ; b) neišlaikoma –
<i>an, am, en, em > un, um, in, im;</i>	+/- a) <i>nækiñču</i> 'nekenčiù'; <i>buñbi.zais</i> 'bambžais'; <i>šviñ.tę</i> 'šveñtė'; b) <i>bá.mba</i> 'bámba'; <i>gi.veñs</i> 'gyveñs'; <i>lá.ngõ</i> 'lángo';
<i>q, ę > u, i;</i>	+/- a) <i>laĩ.ku</i> 'laĩkų'; <i>vi.sku</i> 'vìskų'; b) <i>pramó.kæ</i> 'pramókė';
<i>*q, *ę > b.k. a, e > u, i.</i>	+ a) <i>kalkó.zi</i> 'kalkozė' (39); <i>su_žmó.nu</i> 'su žmóna'.

12 lentelė. Skiriamųjų kupiškėnų fonetinių ypatybių raiška Salāmiestiesčio kupiškėnų šnektose

Kupiškėnų fonetinės ypatybės	Vyresnioji karta (nuo 50 m.): a) išlaikoma + ; b) neišlaikoma –
kirčiuotas <i>a > ą;</i>	+ / - a) <i>gó.ĭ</i> 'gál'; <i>mó.ñ / mó.nõ</i> 'mán / mào'; <i>dó.</i> 'dar'; <i>dró.skõ.s</i> 'drāskos'; <i>kó.rvas</i> 'kárves'; <i>næpó.kelæ</i> 'nepākėlia'; <i>pasó.kæ</i> 'pasākė'; <i>kó.klu</i> 'kākļā'; b) <i>ná.mas</i> 'nāmas'; <i>susirá.dõ</i> 'susirādo'; <i>išvažæ.võ</i> 'išvažiāvo'; <i>gá.ĭ</i> 'gál'; <i>ká.rves</i> 'kárves';

(38) Vietoj intarpinių lyčių vartojamos *sta* ir *na* kamieno formos *būsta* / *būna* yra būdingos periferinėms Pāpilio, Pandėlio, Salāmiestiesčio ir kt. šnektoms [1, 162].

(39) Kolūkyje.

12 lentelė. (Tęsinys)

Kupiškėnų fonetinės ypatybės	Vyresnioji karta (nuo 50 m.): a) išlaikoma + ; b) neišlaikoma –
(ne)kirčiuoti balsiai <i>e, ė > a.</i>	+ / – a) <i>aĩ.ti</i> 'ėiti'; <i>pavardā.</i> 'pavardė'; <i>nėbār r</i> 'nebėr'; <i>lā.izdavā.</i> 'léisdavo'; <i>čigō.na.</i> 'čigōnė'; <i>apĩ.tapa.</i> 'apĩtėpė'; <i>švā.plas</i> 'švėplas'; <i>neb(a)atō.manu</i> 'nebeatāmenu'; b) <i>gi.vė.nā.</i> 'gyvėno'; <i>mė.s</i> 'mės'; <i>žmō.ņę.s</i> 'žmōnės'; <i>aci.mėnu</i> 'atsĩmenu'; <i>sesō.</i> 'sesuō'; <i>tė.vas</i> 'tėvas'; <i>nebežināũ</i> 'nebežinaũ'; <i>pė.klā.n</i> 'pėklon'(40).

Uteniškų įtaka pastebima nekirčiuoto galūninio *o* atliepimu *a.*, pvz., *uš_ *kũ.pišĩkã.* 'už Kupiškio', nors tai fiksuotina gana retai, girdimas *o* atspalvis.

2.3.2.3.2. Salāmiesčio (143) punktas: uteniškų duomenys

Reikia konstatuoti, kad uteniškų patarmės salų atsiradimas šiame punkte negali būti siejamas tik su sovietiniais laikais suintensyvėjusia migracija, nes kai kurie pateikėjai yra gimę Salāmiestyje. Taigi tiksliau pasakyti, iš kur ir kada Salāmiestyje atsirado uteniškų salos, kol kas negalima.

Salāmiesčio uteniškų fonetinių ypatybių stabilumas iš esmės nesiskiria nuo kitų tiriamųjų punktų, tai yra bendrosios rytų aukštaičių ypatybės yra mažiau stabilios nei skiriamosios (plg. 12, 13 lenteles).

13 lentelė. Bendrųjų rytų aukštaičių fonetinių ypatybių raiška Salāmiesčio uteniškų šnektose

Rytų aukštaičiams būdinga fonetinė raiška	Vyresnioji karta (nuo 50 m.): a) išlaikoma + ; b) neišlaikoma –
<i>an, am, en, em > un, um, in, im;</i>	+ / – a) <i>untrō ĩ</i> 'antrōj'; <i>žĩ.ntas</i> 'žėntas'; b) <i>peĩ.ktu.</i> 'peĩktã';
<i>q, ę > u, i;</i>	+ / – a) <i>tu.á.fmiju.</i> 'tã ármijã'; <i>mā.mu.</i> 'māmã'; <i>susiriĩ.ķi.</i> 'susiriĩņķė'; <i>tė.ti.</i> 'tėtė'; b) <i>i.ķrĩr va.</i> 'ĩ krĩvã'; <i>i. *berlĩ na</i> 'ĩ Berlĩnã'; <i>grĩ žę.s</i> 'grĩžęs';
<i>*q, *ę > b.k. a, e > u, i.</i>	+ / – a) <i>miški</i> 'miškė'; b) <i>su_pusė.</i>

(40) Į pragarą.

14 lentelė. Skiriamųjų uteniškių fonetinių ypatybių raiška Salāmiesčio uteniškių šnektose

Uteniškių fonetinės ypatybės	Vyresnioji karta (nuo 50 m.): a) išlaikoma + ; b) neišlaikoma –
nekirčiuoti <i>ie, é > e</i> ;	+ / (-) a) * <i>salá.me.šti.</i> ‘Salāmiesty’; <i>té.tæ.</i> ‘tētė’; <i>ikú ræ.</i> ‘ikūrė’; <i>letú.væ.</i> ‘lietūvė’; b) <i>tę.vú.kai</i> ‘tėvukai’; * <i>salá.me.šti.</i> ‘Salāmiesty’;
nekirčiuoti <i>uo, o > a</i> .	+ / (-) a) <i>čæ_bú.va.</i> ‘čia būvo’; <i>givé.na.</i> ‘gyvėno’; <i>pɔ_ka.ra.</i> ‘po karo’; <i>išé.jæ</i> ‘išėjo’; <i>tarná.va.</i> ‘tarnavo’; <i>næpatí.ka.</i> ‘nepatiko’; b) <i>turé.jɔ.</i> ‘turėjo’; <i>bú.vɔ.</i> ‘būvo’.

Pastebėta, kad uteniškiai perima kai kurias kupiškėnų fonetines ypatybes, pavyzdžiui, nekirčiuotą *ie* atliepia *é* (**salá.me.šti.* ‘Salāmiesty’), kaip ir tradicinėje kupiškėnų patarmėje.

2.3.3. Fonetinių ypatybių stabilumo lygis

Įvertinus svarbiausių fonetinių ypatybių stabilumą tiriamųjų punktų šnektose, galima teigti, kad uteniškiai bendrųjų rytų aukštaičių ypatybių neišlaiko, nes vidurinės kartos kalboje fiksuojamas šių ypatybių išlyginimas su b. k., pvz.: *prancū zu. gá.Ĺ vę.Ĺáú tiktai pradé jɔ.(m) mɔ.kí.ñtis | nuo_penktó.s* (Dařišikiai).

Kupiškėnų vyresniosios kartos atstovų kalboje ši ypatybė kiek stabilesnė nei uteniškių, bet, neturint vidurinės kartos duomenų, pateikti aiškesnio prognostinio vertinimo negalima (plg. 15, 16 lenteles).

15 lentelė. Bendrųjų rytų aukštaičių fonetinių ypatybių stabilumas: uteniškiai

Punktas	Ypatybė	Vyresnioji karta (nuo 50 m.)	Vidurinė karta (iki 49 m.)
Vabalninkas	1) <i>an, am, en, em > un, um, in, em</i>	nestabili (+) / –	išlyginta su b. k.
	2) <i>q, ę (*q, *ę) > u, i</i>	(ne)stabili + / –	išlyginta su b. k.
Daršišikiai / Antašava	1) <i>an, am, en, em > un, um, in, em</i>	išlyginta su b. k.	išlyginta su b. k.
	2) <i>q, ę (*q, *ę) > u, i</i>	(ne)stabili + / –	(ne)stabili + / –
Salāmiestis	1) <i>an, am, en, em > un, um, in, em</i>	(ne)stabili + / (–)	0
	2) <i>q, ę (*q, *ę) > u, i</i>	(ne)stabili + / –	0

16 lentelė. **Bendrųjų rytų aukštaičių fonetinių ypatybių stabilumas: kupiškėnai**

Punktas	Ypatybė	Vyresnioji karta (nuo 50 m.)
Daršiškiai / Antašava	1) <i>an, am, en, em > un, um, in, em</i>	(ne)stabili + / (-)
	2) <i>q, ɛ (*q, *ɛ) > u, i</i>	(ne)stabili + / (-)
Salamiestis	1) <i>an, am, en, em > un, um, in, em</i>	(ne)stabili + / -
	2) <i>q, ɛ (*q, *ɛ) > u, i</i>	(ne)stabili + / -

Skiriamosios uteniškių ypatybės išlaikomos daug geriau nei bendrosios rytų aukštaičių ypatybės. Nė vienos kartos atstovų kalboje neužfiksuota šios ypatybės išlyginimo su b. k., pvz.: *vestū.və.s ir_bá.ľus | tai_da_bú.va ká.imi | *zaprú.tišķəs | vænš_ĩ pú.seĩ* (Vabalniškis). Be to, vidurinės kartos atstovai gana reguliariai nekirčiuotus *ie, é* ir *uo, o* atitinkamai atliepia *e* ir *a*, pvz.: *paskuĩ da_tš_ki | tš_ki da_má.mu sakí.dava* (Vabalniškis).

Vyresniosios kartos kupiškėnai skiriamąsias ypatybes vartoja nereguliariai, tačiau jos dar gana gerai išlaikytos. Akivaizdžių stabilumo skirtumų nėra gretinant jas su bendrųjų rytų aukštaičių ypatybių raiška. Pastebėta, kad kiek reguliariau skiriamosios ypatybės išlaikomos Antašavos kupiškėnų. Tai gali būti susiję su tuo, kad, siekdami išlaikyti savo gimtąją šnektą kitoje tarminėje aplinkoje, ryškiausias fonetines ypatybes sąmoningai išsaugojo.

17 lentelė. **Skiriamųjų uteniškių fonetinių ypatybių stabilumas**

Punktas	Ypatybė	Vyresnioji karta (nuo 50 m.)	Vidurinė karta (iki 49 m.)
Vabalninkas	1) nekirčiuoti <i>ie, é > e</i> . 2) nekirčiuoti <i>uo, o > a</i> .	(ne)stabili + / (-)	(ne)stabili + / (-)
Daršiškiai / Antašava	1) nekirčiuoti <i>ie, é > e</i> . 2) nekirčiuoti <i>uo, o > a</i> .	(ne)stabili + / (-)	
Salamiestis	1) nekirčiuoti <i>ie, é > e</i> . 2) nekirčiuoti <i>uo, o > a</i> .	(ne)stabili + / (-)	nestabili (+) / -

18 lentelė. **Skiriamųjų kupiškėnų fonetinių ypatybių stabilumas**

Punktas	Ypatybė	Vyresnioji karta (nuo 50 m.)
Daršiškiai / Antašava	1) kirčiuotas <i>a > ɔ</i> . 2) (ne)kirčiuoti balsiai <i>e, é > a</i> .	(ne)stabili + / (-)
Salamiestis	1) kirčiuotas <i>a > ɔ</i> . 2) (ne)kirčiuoti balsiai <i>e, é > a</i> .	nestabili + / -

IŠVADOS

1. Labiausiai fonetinę tiriamųjų šnektų kaitą lemia vertikalieji ryšiai – bendrinė lietuvių kalba ypač stipriai veikia šnektas. Akivaizdžiausias bendrinės kalbos poveikis atsiskleidžia aktyviosios leksikos sluoksniui priklausančių leksemų fonetinėje raiškoje – kuo žodis yra dažnesnis ir aktualesnis, tuo dažniau jis tariamas kaip bendrinėje kalboje, pvz.: *tévas, lángas, gyvėnti* ir pan.

2. Horizontalieji ryšiai – ryšiai su kitomis tradicinėmis patarmėmis – išreikšti kiek silpniau nei vertikalieji. Jų intensyvumas itin priklauso nuo to, kur pateikėjai plėtoja savo socialinį gyvenimą – stipresni sociokultūriniai ryšiai su kitų tradicinių patarmių didesniais miestais papildo šnektą naujomis ypatybėmis.

3. Daug didesnis yra bendrųjų rytų aukštaičių fonetinių ypatybių atsisakymo lygis nei skiriamųjų / pirminių šių šnektų ypatybių. Kitaip tariant, jei asmuo kalba tarmiškai sąmoningai, ryškiausias ypatybes siekiama išlaikyti, ne tokių ryškių ypatybių atsisakymas ne taip juntamas. Uteniškių šnektose net ir vidurinės kartos atstovų gana gerai išlaikomos skiriamosios fonetinės ypatybės.

4. Geriausiai išlikusi ypatybė $q, \varphi (*q, * \varphi) > u, i$ galūnėse.

5. Visų punktų uteniškių šnektose fiksuojama nesisteminio galūnių trumpinimo tendencija. Pusilgių balsių trumpinimą iki trumpųjų galima sieti su bendrinės kalbos poveikiu (ilgumo – trumpumo opozicija), bet šis galūnių trumpinimas, pvz.: *á.uga; næturéjæ; vá.gona, kari.næ dá.linæ*, greičiausiai atsirado dėl gretimų patarmių įtakos. Vabalniško ir Dařiškių šnektose pastebėta redukcija iki murmamųjų garsų, pvz.: *kitó nišk^a gam.^{1^a}; netó l; užėl.n^a*, vertintina kaip horizontalus nestabilumas dėl panevėžiškių patarmės poveikio. Kupiškėnų šnekte nekirčiuoti galūniniai $o > a$; $e > e$. atsirado dėl uteniškių patarmės poveikio. Gretimų šnektų poveikis ryškiausias galūnių fonetinės raiškos lygmenyje.

6. Įvertinus XXI a. socialinius, administracinius bei kalbinius faktus, rekomenduotina skirti tokius tarminius punktus: Vabalniško, Antašavos (perkeltas iš Dařiškių) ir Salāmiesčio. Tarminiu požiūriu visi vertintini kaip nevienalyčiai, t. y. laikytini pereinamomis teritorijomis tarp rytinių rytų aukštaičių (susiformavusių tradicinių uteniškių ir kupiškėnų pagrindu) ir vakarinių rytų aukštaičių (susiformavusių panevėžiškių pagrindu). Galima prognozuoti, kad šių pereinamųjų plotų kalbinių ypatybių raida tiesiogiai priklausys ne nuo kalbinių, o nuo socialinių priežasčių. Stipresni ryšiai su rytine dalimi stiprins uteniškių patarmei būdingesnių bruožų radimąsi, o sociokultūrinių ryšių plėtojimas į vakarus lems stipresnę panevėžiškių bruožų plėtrą.

Gauta 2017 02 20

Priimta 2017 02 27

Literatūra

- [1] BALČIŪNIENĖ, Asta. *Kupiškėnų patarmės intarpiniai ir sta kamieno veiksmazodžiai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kla, 2014.
- [2] BALČIŪNIENĖ, Asta; VARNAUSKAITĖ, Kristina; LESKAUSKAITĖ, Asta. *Rytų aukštaičiai kupiškėnai*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto I-kla, 2010.
- [3] БАРАНОВСКИЙ, Антон. *Заметки о литовском языке и словаре*. Санкт-Петербург: Отд. рус. яз. и слов Имп. АН, 1898.
- [4] BERNARD, Harvey, Russel. *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches*. Fourth Edition. Oxford: AltaMira Press, 2006.

- [5] ČEPAITIENĖ, Agnė. Vakarų aukštaičių kauniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių sociokultūriniai tinklai. *Taikomoji kalbotyra*, 2016, t. 8, p. 136–159. Prieiga per internetą: <www.taikomojikalbotyra.lt>.
- [6] GERŽOTAITĖ, Laura. *Lietuvos tarmių klasifikacinis tyrimas geolingvistiniu aspektu*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto I-kla, 2016.
- [7] GIRDENIS, Aleksas; ZINKEVIČIUS, Zigmas. Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. *Kalbotyra*, 1966, t. 14, p. 139–147.
- [8] GRONDIN, Jean. *Introduction to Philosophical Hermeneutics*. New Haven, CT, Yale University Press, 1994.
- [9] KARDELIS, Vytautas. Šiaurės rytų vilniškių ploto sociolingvistiniai bruožai. *Baltistica*, 2006, XLI(2), p. 233–243.
- [10] KARDELIS, Vytautas. Lietuvių kalbos salos: probleminiai aspektai. *Lietuvių kalba*, 2014, t. 8. Prieiga per internetą: <<http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/56/60>>.
- [11] *Kupiškėnų enciklopedija*. T. 1. Sud. V. Jankauskas. Vilnius: Lietuvių enciklopedijos I-kla, 2006.
- [12] KVIKLYS, Bronius. *Mūsų Lietuva*. T. 2. Boston, United States of America: Lietuvių enciklopedijos I-kla, 1965.
- [13] *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Sud. R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto I-kla, 2004.
- [14] *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas* (žemėlapiai ir jų komentarai). Sudarė D. Mikulienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 2014.
- [15] RINKAUSKIENĖ, Regina; BACEVIČIŪTĖ, Rima; SALIENĖ, Vilija. *Rytų aukštaičiai uteniškiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto I-kla, 2010.
- [16] SALYS, Antanas. *Lietuvių kalbos tarmės* (Rankraščio teisėmis). Tübingenas, 1946.
- [17] SALYS, Antanas. *Raštai*. T. IV: *Lietuvių kalbos tarmės*. Red. P. Jonikas. Roma: Lietuvių Katalikų Mokslų Akademija, 1992.
- [18] SEDEREVIČIŪTĖ, Šarūnė. Holokausto atmintis kaip istorinis procesas: vabalninkiečių atminties atvejis. *Lietuvos istorijos studijos*, 2016, t. 37, p. 177–194.
- [19] VIDUGIRIS, Aloyzas. Kupiškėnų tarmės fonetika. *Kupiškio kraštas*. Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1997.
- [20] ZINKEVIČIUS, Zigmas. *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis, 1966.
- [21] ZINKEVIČIUS, Zigmas. *Lietuvių tarmių kilmė*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto I-kla, 2006.

ASTA BALČIŪNIENĖ, REGINA RINKAUSKIENĖ, VIOLETA MEILIŪNAITĖ

Phonetic Change of Peripheral Subdialects of the Residents of Kupiškis and Utena Regions in the Twenty-first Century: The Case of Vabalniūkas, Dařišķiai and Salāmiestis Points

Summary

The research **aim** is an apparent-time study of the outcome of phonetic interaction among subdialects (horizontal relations) and between subdialects and the standard language (vertical relations), which can be recorded in the peripheral subdialects of the residents of Kupiškis and Utena regions (Eastern Aukštaitian) in the twenty-first century.

The research **object** is three dialectal points: Vabalniūkas (142), Dařišķiai (172), and Salāmiestis (143).

The material was collected in the course of dialectological fieldwork carried out in 2015–2016. The qualitative interview was the key method applied in the study. The research revealed the following tendencies:

1. The major factor determining the phonetic change of the subdialects in question is vertical relations, i.e., Standard Lithuanian. The most evident effect of the standard language is revealed in the phonetic expression of lexemes belonging to the active lexis.
2. Horizontal relations, i.e., the relations with other traditional dialects, are slightly weaker than the vertical ones. Their intensity largely depends on the location of the informants' social life: stronger sociocultural ties with larger cities of other traditional dialects add new features to the subdialect.
3. The degree of refusal of the general phonetic features of the Eastern Aukštaitian is far higher compared to the distinctive/primary features of the subdialects.
4. Taking into account the social, administrative, and linguistic facts of the twenty-first century, it is recommended to distinguish the following dialectal points: Vabalniūkas, Antařava (moved from Dařišķiai), and Salāmiestis. From the dialectal perspective, they are all considered heterogeneous, i.e., they are considered transitional areas between Eastern East Aukštaitian (formed on the basis of the traditional residents of Utena and Kupiškis regions) and Western East Aukštaitian (formed on the basis of the residents of Panevėřys). It can be predicted that the development of linguistic features in the aforementioned transitional areas will directly depend on social rather than linguistic reasons. Stronger ties with the eastern part will strengthen the emergence of the features more characteristic of the residents of the Utena region, whereas the development of sociocultural ties westwards will result in a stronger expansion of the features associated with the inhabitants of Panevėřys.

Keywords: Eastern Aukštaitian dialect, inhabitants of Utena, Kupiškis, Panevėřys, peripheral subdialect, horizontal and vertical relations, apparent time, phonetic change